

Campsentelles, 11
2008

CENTRE D'ESTUDIS SANTFOSTENCs
AMICS DE CABANYES

*Els darrers
testimonis
d'excombatents
de la Guerra
Civil*

FERRAN PÉREZ I GÓMEZ

L'estiu de 1938, ara ha fet 70 anys, milers de joves espanyols, entre ells molts catalans, van lluitar i força d'ells van morir en una de les batalles més sagnants de la Guerra Civil: la batalla de l'Ebre. Amb motiu d'aquest aniversari i, atès que cada cop és més difícil recollir el testimoni d'excombatents, hem volgut reflectir en aquest article les vivències de dos santfostencs que van participar en aquell conflicte, decisiu en la nostra història del segle XX. El primer testimoni és el de Jaume Illa, que va combatre a l'Ebre en les cèlebres Brigades Internacionals. El segon és de Josep Solsona, que va passar la major part de la guerra al no menys perillós front de Madrid. Els seus records, per més que es corresponguin a uns fets ja llunyans, no han perdut un àpex d'emoció. I la lliçó que se'n desprèn és sempre la mateixa: la voluntat de sobreviure guiava a tots aquells soldats de procedència humil que poc sabien de l'enfrontament ideològic dels dos bàndols combatents.

Un xicot de La Llagosta a les Brigades Internacionals

Jaume Illa Samon¹ va néixer l'1 d'abril de 1919 a Vallromanes, però quan va esclatar la Guerra Civil vivia a La Llagosta, aleshores pertanyent al municipi de Sant Fost. Quan va ser cridat a files l'enquadraren en el 3r Batalló de la XIII Brigada Internacional, també coneguda com a Brigada Dombrowski², integrada principalment per polonesos. Aquesta unitat, creada a Albacete el desembre de 1936, va participar en accions de guerra a Terol (1936), Màlaga, Extremadura, Brunete i Belchite (1937), i al front d'Aragó, Lleida i a l'Ebre (1938); en aquesta batalla tan important la XIII BI va passar el riu per Ascó al capdavant de l'atac i va arribar fins a la Venta de Camposines, d'on va haver de ser retirada a causa de la gran quantitat de baixes que va sofrir; d'allà va ser novament enviada a lluitar al Vértice Gaeta, amb l'objectiu de detenir la desbandada en aquest sector.

Quan en Jaume Illa s'hi va incorporar, el cap de la XIII BI era el rus Mihail Khartxenko. El 1938 les Brigades Internacionals ja comptaven amb molts soldats espanyols entre les seves files, ja que l'afluència de voluntaris estrangers, cada vegada més minsa, era insuficient per cobrir les baixes de les unitats brigadistes. Per acabar aquesta introducció, direm que entre els records que ens ha narrat en Jaume Illa cal destacar per la seva importància històrica aquell que testimonia la presència de Josip Broz "Tito"³ en territori espanyol, justament inspeccionant les Brigades Internacionals.

(1) Entrevistes a Jaume Illa, 6 de desembre de 1997 (per Xavier Pérez) i 9 de febrer de 2008.

(2) Jaroslaw Dombrowski (1836-1871) va ser un revolucionari polonès. Cadet de l'exèrcit rus, va participar en la insurrecció polonesa de 1863, per la qual cosa va ser deportat a Sibèria. Va aconseguir evadir-se i marxà a París on participà, al costat de les tropes franceses, en el setge de 1873. Nomenat comandant en cap de la "Comuna de París", va organitzar la defensa i va morir en el combat.

(3) "Tito" era el pseudònim de Josip Broz (1892-1980), comunista croata-eslovè que va ser dictador de Iugoslàvia de 1945 a 1980. En 1936 va col·laborar en l'organització de les Brigades Internacionals. Sempre va negar la seva estada a Espanya però és molt possible que almenys una vegada visités territori espanyol per inspeccionar els aquarteraments de les Brigades Internacionals.

Què va passar a La Llagosta quan es va produir la sublevació a l'Àfrica?

A La Llagosta van venir els de Montcada a buscar “els feixistes”; l'alcalde els va dir que el comitè de La Llagosta era el responsable d'aquesta gent que no era del règim, però com que no volien entrar en raons, l'alcalde els va proposar d'entregar-los uns diners a canvi i així els va salvar. Després, quan els nacionals van ocupar Catalunya, els mateixos als que va salvar el van denunciar i el van tenir dos anys a la presó. El comitè de Montcada era de por; al cementiri de Montcada en van matar molts. En aquest comitè hi havia un tal Maravillas que va fer matar molta gent, però Franco el va fer *jefe* de Falange. Per mi que els que eren contraris a la República no van gosar denunciar-lo, li tenien por; i quan va morir el fill va quedar també *jefe* de Falange.

Quan el van cridar a files?

Sóc de la lleva del 40, la del “Biberón”. Pel març de 1938 el secretari de Sant Fost, el senyor Niubò, ens va venir a buscar i ens va portar a la caixa a Barcelona. Abans d'anar al front ens van portar a Castellfollit de la Roca (Garrotxa) a fer instrucció. Em van destinar a la XIII Brigada Internacional.

Soldats hongaresos del batalló Matyas Rakosi, que va estar adscrit a la 150 BI i posteriorment a la XIII BI, amb la qual va participar en el pas i batalla de l'Ebre. En aquest batalló també hi havia txecs, tàrtars del Turquistan, ucraïnesos i polonesos.

De quins països eren els soldats de la XIII Brigada?

A la nostra brigada la majoria d'internacionals eren polonesos i hongaresos, però també hi havia txecoslovacs, russos i fins i tot italians. Els *mandos* de la nostra unitat eren estrangers i ens donaven les instruccions en la seva llengua, no ens enteníem gaire, però de mica en mica vam aprendre algunes paraules. Els *jefes* eren dos: un tal Gartxenko, rus, i un altre era polonès. Nosaltres teníem fusell, arma llarga, i els voluntaris estrangers disposaven d'arma llarga i pistola, una pistola automàtica metralladora; els nostres fusells eren de moltes classes: rus, polonès, un de japonès, txecoslovac que era el que s'assemblava a l'espanyol, també hi havia arma francesa. El que més fèiem servir era el fusell rus, que portava un punt de mira, un anell, era molt més pràctic per fer punteria.

Tenien gaire relació amb els estrangers de la seva brigada?

No, nosaltres amb ells no teníem relació, el que passa és que t'havies d'ajupir a allò que et manaven. Aquesta gent quan va venir a Espanya ja havien lluitat. A Txecoslovàquia hi havia la part alemanya i la part russa, allà tenien una guerra. Venien voluntaris perquè tenien unes idees. Per exemple, els voluntaris que hi havia amb nosaltres eren d'aquestes nacions de la part dels russos contraris a Alemanya, venien a lluitar aquí contra els alemanys: eren polonesos, russos, txecoslovacs, etc.

Recorda alguna anècdota dels primers dies?

Cada dia a les tardes anàvem al *tiro*, i als matins pràctiques de bombes de mà i després a les nits es feien simulacres de guerra: una companyia a dalt d'un muntanya, que és l'enemic, i el que puja atacant la muntanya. Disparàvem amb bala de veritat, però a una distància que no podien tocar ningú; senties xiular les bales. Després ens feien fer lluita amb baioneta calada, un *pelotón* contra un altre *pelotón*; la russa era una baioneta en forma de tornavis, diferent de l'espanyola que és com un ganivet. I a la punta s'hi posava una càpsula de bala perquè si et punxaves no et fes mal. La ferida feta amb aquesta baioneta era dolentíssima perquè t'entrava l'aire pels quatre espais. Quan vam anar al front sabíem fer punteria,

Soldats del batalló britànic (British Batalion) de la XV BI desfilant a les rodalies de Móra la Nova (Tarragona); noti's que molts d'aquests homes no semblen pas anglosaxons sinó espanyols. Aquesta fotografia podria correspondre al moment de la retirada de les BI del front per ordre de Negrín, el novembre de 1938.

perquè en vam fer molta: ens feien tirar cinc tiros, un carregador de fusell, a unes dianes negres posades a 400 metres; a última hora la majoria tiràvem les bales a dins.

Diu que va veure en Tito en persona?

Sí. Un dia ens van fer formar i ens van passar revista. Entre els que passava revista hi havia Tito, el que va ser president de Iugoslàvia. Jo era a la primera fila, mostrant el fusell aixecat com s'havia de fer, però es veu que l'havia posat una mica tort i el Tito se'n va adonar, es va aturar i, molt enfadat, em va dir apuntant-me amb la pistola: "No le pego dos tiros porque es un crío."⁴

(4) Aquest testimoni de Jaume Illa, si és verídric, és una prova que el mariscal Tito va ser a Espanya inspeccionant les Brigades Internacionals. Aquest relat ho corrobora plenament. Josip Broz ho negaria després a causa del desprestigi en què van caure davant Stalin aquells que havien format part de les BI o hi havien estat en contacte. Eren acusats de "revisionistes" contaminats per idees contràries a l'ortodòxia comunista provenint de la Unió Soviètica, des d'on Stalin exercia una repressió brutal contra els dissidents.

Els alimentaven bé?

El menjar de la nostra brigada no ens agradava gaire, perquè ho feien al gust dels estrangers: moltes sopes de peix amb *raspes*. Per beure ens donaven vi i es deia que a vegades ens hi barrejaven pólvora per posar-nos contents i que no tinguéssim por.

Com va ser el seu baptisme de foc?

Després ens van portar a un poble que en deien Fontaubella⁵ a 25 km del front de l'Ebre. Allà també vam fer instrucció i vam anar després en campanya a 7 o 8 km del riu, de la línia, el riu era el front, a un cantó Franco i a l'altre nosaltres. El 25 de juliol del 1938 vaig travessar l'Ebre entre Móra d'Ebre i Ascó a les 2 de la nit. Els que portaven les barques eren mariners. A la nostra barca hi anàvem quinze, tres files de cinc homes cada fila, perquè si hi havia una baixa els de la fila del mig havien de cobrir-la per així evitar que la barca es tombés. Quan els altres ens van descobrir ens van disparar una ràfega i van tocar dos de la nostra barca, i caigueren a l'aigua ferits o morts. A Móra d'Ebre els oficials i els soldats nacionals estaven celebrant la *verbena* de Sant Jaume i els vam fer presoner mentre ballaven.

Què recorda dels primers dies al front?

Els quatre o cinc primers dies d'estar al front ens espantàvem molt pels trets i les bombes, però de seguida ens hi vam acostumar. Algunes nits només podien dormir dues hores. Al principi tenies por de les bales que xiulaven, però després sabies que les que senties xiular ja no et tocaven. A l'Ebre hi van morir molts soldats. En una ocasió de la nostra companyia (uns 150 homes) només vam sobreviure quinze. Jo no sé per què sóc viu. De nit fèiem un campament amb vigilància per tot el volt; si avançaves feies presoners però poca cosa perquè hi havia poca gent. Un dia que estàvem acampats de dia van fer sortir una patrulla de tres soldats; hi anàvem dos espanyols i un estranger, el que manava. En un camí de carro ens trobem amb tres de cara de la part nacional, dos

(5) Torre de Fontaubella (Priorat).

soldats i un que anava de paisà. Els cridem el *alto* i comencem a disparar i quan va caure el que anava vestit de paisà (va morir) els altres tiren el fusell a terra, perquè l'oficial era el qui anava vestit de paisà.

Van patir molts atacs de l'aviació enemiga?

Sí, molts. En recordo un quan érem a primera línia; anàvem al *tren de combat* a buscar material. Estàvem a dalt d'un turó i a baix, en un pla amb oliveres, hi havia un batalló⁶ de les Brigades Mixtes⁷. Llavors veiem un avió de l'enemic que inspecciona, la *Xivata*, i deixa un cercle de fum indicant que hi havia un objectiu. El *mando* d'aquest batalló va pensar que allò no era res, no sabia el que feia... I aleshores van arribar els bombarders i van deixar anar les bombes avall i en deu minuts van anihilar un batalló sencer, ja que els homes estaven formats en fileres.

Va lluitar algun cop a la baioneta?

De lluites amb baioneta calada vaig participar-hi en una només: resulta que els nacionals ens estaven bombardejant amb artilleria de forma contínua i, aprofitant el núvol de pols que es va aixecar, la seva infanteria es va apropar molt i van estar a punt d'entrar a les nostres trinxeres. Aleshores vam haver de lluitar a baioneta calada. Però allà no hi ha por; nosaltres, quan ens ambientem en una cosa, és com aquell que s'ambienta a matar pollastres, no li fa cap efecte; doncs la guerra és el mateix. Jo una nit havia descansat amb el cap a sobre d'un mort. La guerra és un "tu o jo".

Vostè havia combatut de nit?

Sí, els de nit eren més fàcils. De nit l'exèrcit de Franco no valia tant com de dia. L'exèrcit d'aquí, com no tenia aviació ni artilleria, s'havia acostumat a combatre de nit. Franco tenia les trinxeres rectes i nosaltres

(6) Un batalló tenia uns 600-700 homes.

(7) La Brigada Mixta era la unitat bàsica del nou Exèrcit Popular de la República creat a la tardor de 1936 amb l'objectiu d'enquadrar milicians i soldats sota un comandament més militaritzat. D'aquesta manera es va intentar frenar el caos que regnava en el bàndol republicà. La BM constava de quatre batallons d'infanteria, un d'enginyers, una companyia d'intendència, un grup sanitari i, en alguns casos, de tropes de cavalleria.

Jaume Illa Samon, Febrer de 2008. (foto Ferran Pérez)

en ziga-zaga, perquè així els caces quan metrallaven no et feien tantes baixes. En Franco no en tenia necessitat, tenien una barrera d'antiaeris; l'Exèrcit Roig el tenia a Barcelona, al Carmelo.

Tenien algun contacte amb l'enemic?

Del contacte amb els nacionals recordo diverses anècdotes. Per exemple, a les nits a vegades sortia un dels nostres i un altre dels nacionals, baixaven al barranc que hi havia entremig i intercanviaven diaris i altres coses. Això es feia sense que s'assabentessin els *mandos*. Així es vèiem les mentides dels diaris. Nosaltres cada dia teníem el diari. Per exemple, estàvem a la cota 10 i llegies: “Cota 10, un combat, dues o tres baixes” però tu hi eres, allà, i sabies que hi havia hagut quaranta o cinquanta morts. La gent de la població civil no s'assabentava del que passava allà, se n'assabentava quan no tenia notícies del fill. La veritat no existia en el diari, per a no desanimar la població civil, tant d'un costat com de l'altre.

Un altre cop, uns quants muls nostres carregats amb queviures es van espantar amb el soroll de les bombes i van marxar corrents cap a les trinxeres dels nacionals. Aquests, en veure arribar els animals a les seves posicions, ens van cridar: “¡Rojillos, tratáis tan mal a la gente que no os quieren ni vuestros mulos!”

Hi havia comissari a la seva unitat?

Sí, eren espanyols, eren propagandistes per animar els soldats. Un dia estant a la trinxera en posició, hi havia un soldat de Sagunt que sortia de la trinxera aixecant el fusell i es posava com a *blanco*, i cridava “¡Estoy aquí!” però no l’havien tocat mai. Allà no teníem idees polítiques, érem canalla, les idees estaven a les *banderes*⁸ que hi havia abans de formar el nou exèrcit: el POUM, la CNT d’en Durruti que va morir a Madrid...

Com eren els seus refugis i trinxeres?

Es feia una trinxera amb una protecció per als fusells metralladors, metralladores i morters; es fa una teulada amb quatre troncs, un parell de sacs terrers i unes espitlleres. Els pous es feien per als tancs, camuflats. Més que el tanc el que fa por són els soldats que van al darrere; del tanc et pots camuflar millor. Hi havia unes bombes de mà antitanc, amb un bastó gruixut, si hi havia una *zanja* o un amagatall, t’amagaves allà i quan passava un tanc li tiraves a les cadenes i quedava paralizat; però això ho feia gent voluntària. De tancs la part d’en Franco no en tenia de gaire grossos, els petits eren més efectius. I aquí hi havia el tanc rus que era gros però n’hi havia pocs. En Franco el que tenia bo eren les tanquetes italianes, molt lleugeres i en quantitat, amb una metralladora. La República tenia poc material de guerra, se l’havia de fabricar; la Derbi feia material de guerra, i a Barcelona hi havia moltes fàbriques de guerra. A Franco, en canvi, li duien tot fet.

(8) Columnes de voluntaris que es van formar a l’inici de la guerra al bàndol republicà. Moltes d’elles van ser anarquistes i de Barcelona i la seva província en van sortir unes quantes.

Soldats republicans fent servir un morter “d’espiga”, molt usat al front de Madrid.

Recorda si al front van passar set?

Sí, vam passar molta set. Estàvem al front en línia, hi havia les vinyes i els dipòsits que recullen l’aigua de la pluja. Un d’aquells dipòsits estava sempre dominat per una metralladora de Franco i allà s’anava a buscar l’aigua. Érem sis i fèiem palletes i el que treia la palleta havia d’anar a buscar aigua amb les cantimplores dels sis i allà n’hi quedaven molts que havien anat a buscar aigua, ja no tornaven. Quan arribaves et tiraves a dins del dipòsit i així estaves escapat de les bales. Era una aigua plena de terra, ¡però què bona que era!

Algun cop va tenir la temptació de desertar?

En un combat ens vam haver de retirar de la línia i la companyia va quedar desorganitzada i em vaig adonar que no ens podíem escapar cap a la rereguarda. Érem tres i ens vam trobar una patrulla que ens va deixar passar i vam arribar a la cuina del batalló i allà vam dir que estàvem

desorientats perquè no sabíem on era el comandament. Ens vam adonar que era difícil i que aviat haguessin trobat una altra patrulla, i segurament ens haurien detingut per desertors.

Com el van fer presoner?

La lluita continuava i les morts anaven augmentant. Jo ja estava cansat i un dia que les tropes republicanes es retiraven de les nostres posicions, ens van donar l'ordre d'evacuar però jo i dos més de La Llagosta que estàvem en una trinxera ens vam dir: "Per què no ens quedem aquí i esperem que arribin els nacionals?". Ens hi jugàvem la vida, perquè si ens veuen quedar-nos allà ens podrien haver mort els nostres mateixos caps. Quan vam veure que arribaven soldats nacionals, que eren de la 2^a de Navarra, vam deixar les armes de qualsevol manera, vam sortir de la trinxera amb els braços enlaire i ens vam lliurar. Sabíem quina bandera ens havia d'agafar. Si haguessin estat els moros ens haurien mort perquè feien disbarats. Ens van portar darrera de les línies, on hi havia el *mando*. Això va ser a la Serra de Cavalls, a la cota 9 o 10.

Els van tractar bé?

Després de lliurar-nos ens vam tractar bé, l'única cosa és que ens van prendre les jaquetes o caçadores de cuir que portàvem. A l'Ebre, els presoners es respectaven, i en Franco també els respectava si eren espanyols, però presoner que feien d'aquests estrangers, al front mateix el liquidaven. Jo això ho vaig veure: quan ja estàvem presoners a l'estat major, van arribar tres d'aquests polonesos. Allà, amb els nacionals, hi havia un sergent tècnic en les llengües. Entre aquests presoners internacionals hi havia un tinent casat amb una valenciana i sabia molt bé el valencià, si l'haguessis sentit no haguessis notat que era de fora d'Espanya, però aquell sergent italià especialitzat en idiomes el va descobrir. El polonès va dir que era valencià i el sergent li va dir "¿Usted valenciano? ¡Usted lo que es es polaco!" Després hi havia un altre d'ells que sí que no sabia la llengua espanyola. Llavors el sergent va cridar els soldats amb el fusell metrallador i els va dir: "Iros allí y pam pam pam". I allà davant nostre

els van liquidar. Els presoners italians voluntaris⁹ la part de Franco no els matava, els enviava a Itàlia perquè miressin si tenien alguna cosa allà. També hi havia anglesos, una companyia a la mateixa brigada, que nosaltres els deiem els *galgos* perquè eren els primers que quan estaven en un front els retiraven, primer els anglesos i els italians abans que els espanyols. L'espanyol està més fet que altres races per a la lluita.

On els van enviar?

Primer ens van portar a Vallderoures (Terol) on ens van fer dormir al terra, en un local molt fred, i després a Zaragoza al pati d'un hospital, i d'allà a Orduña, a Santander, a un convent convertit en camp de concentració. Vam passar molta gana. Hi havia unes companyies al *mando* de presoners que portaven unes bruses; n'hi havia de més bons i de més dolents. N'hi havia un que era de Girona i aquella companyia era en la que estaven més malament. D'allà a Miranda de Ebro¹⁰ i ens destinaren a uns batallons. Resulta que allà el que *nombrava* la llista era també de Girona i ens va dir que aquell presoner que maltractava tant els presoners de la seva companyia havia *sigut jefe* d'un comitè; ens va explicar el següent: “A mi em portaven a matar-me, érem tres i jo vaig poder escapar-me saltant del camió”. Llavors aquest home de Girona va denunciar-lo als nacionals, el van tancar i l'endemà al *dematí* una parella de guàrdies civils se l'emportaven. A aquest home li va passar allò que diu el refrany català “Les muntanyes no es troben però els homes sí.”.

Després vaig estar a Casas de Don Pedro¹¹, Extremadura, on excavàvem fortificacions i trinxeres per als nacionals, tocant el riu Guadiana. Molts dies ens portaven a la plaça del poble a presenciar afusellaments de gent d'esquerres (alguns dies n'afusellaven deu). Els republicans no ens disparaven a nosaltres perquè sabíem que érem presoners. Quan ja portàvem quatre o cinc dies, la part *roja* va començar a disparar el *mando*

(9) Aquests interbrigadistes italians formaven part majoritàriament de la Brigada Garibaldi, que també va lluitar a l'Ebre.

(10) Població de la província de Burgos.

(11) Població de la província de Badajoz.

Milicià de guàrdia al front de Madrid. Després de la batalla de la tardor de 1936, aquest front es va estabilitzar i va derivar cap a una "guerra de trinxeres".

dels nacionals, llavors aquest *mando* es barrejava amb nosaltres. També vam anar a fortificar de nits. Un nit a les dotze es van passar un coronel, un tinent coronel i un capità d'estat major dels republicans i l'endemà al matí les forces nacionals travessen el riu i avancen. ¿Saps què va passar? Les poques forces de l'Exèrcit roig estaven desarmats a les cases del poble; la guerra ja estava perduda.

De Badajoz vam anar caminant durant vuit dies fins al camp de concentració de Navahermosa (Toledo), en uns antics corrals; allà hi havia un camp d'homes i un altre de dones. Els presoners cobràvem dos rals per dia i un dia vam comprar formatge a uns camperols. També vaig estar sis mesos a Madrid, traient bombes i obusos de la Ciudad Universitaria i la Casa de Campo. Vaig haver de fer el servei militar. En total van ser set anys fora de casa.

De Can Torras al front de Madrid

Josep Solsona Pascual va néixer el 24 de juliol de 1916; és a dir, quan va esclatar la guerra acabava de fer els 20 anys. I un any més tard, el 1937, s'incorporà a l'Exèrcit governamental en ser cridada la seva quinta. Vivia a Can Torres amb la seva família, on feien de masovers. Va ser destinat al front de Madrid, una zona que pocs mesos abans, a la tardor de 1936, havia estat l'escenari de la primera gran batalla de la Guerra Civil espanyola. La lluita per Madrid va suposar el fracàs de les tropes franquistes per prendre la capital d'Espanya i coronar amb èxit i rapidesa la sublevació. Quan Josep Solsona va arribar a Carabanchel, al sud de Madrid, el front s'havia estabilitzat i era força tranquil. En aquesta entrevista ens explica els records de la seva estada al front, així com de l'esclat de la Guerra Civil a Sant Fost, amb l'ajuda de la seva esposa Assumpció Colomé¹².

Quins records té de l'esclat de la guerra a Sant Fost?

Nosaltres (la meva família) estàvem a l'era de can Torras batent el blat. Llavors van passar uns del Comitè i ens vam dir: "Heu de plegar de batre perquè ha estallat la guerra i passaran els milicians, i si no plegueu us fumaran foc a la batuda". El pare ens va dir que apiessin tot en una pila i ja veuríem com aniria la cosa. I per por ens anàvem a dormir al bosc i deixàvem la mare sola a casa.

I vostè, Assumpció, què recorda?

Quan van cremar l'església de Sant Fost jo corria per allà entre els milicians i el meu pare estava enfadat amb mi. El Sant Crist va caure tombat. Eren del Comitè de Santa Coloma. La mare de Déu al pont de Can Pollastre la volien tirar daltabaix. Al final la van tirar.

Mn. Salvador havia fugit, oi?

Mn. Salvador Balletbò va estar amagat la primera nit a la muntanya, després a Cal Gaig i després es va posar en un barraca de canyes. Va anar-hi

(12) Assumpció Colomé Plantada, nascuda el 28 d'agost de 1920.

el Comitè i li deien: “Surt d’aquí que et matarem a *tiros!*” però resultava que ja era fora. Va anar fugint cap a Can Torrents Vell i va anar a saltar cap al cantó de Badalona però llavors el van fer presoner i el van tancar en un *barco* de presoners. A Mn. Salvador Pibernat sí que el van matar, van anar a buscar-lo a Badalona, i el van matar davant la torre Carina, que hi ha una font. El pare venia de portar la brisa de la fàbrica de Badalona, amb el carro, i el cavall es va espantar perquè Mn. Salvador era estirat mort a terra a la vora la carretera. Potser hi anava també el jovenet de ca la Tereseta, de can Teyà, sempre anaven dos o tres carros.

Josep, quan es va incorporar a files?

Fins més cap aquí (el 1937), ja érem a la quinta i ens van demanar, el meu germà abans perquè era de la quinta del 35. Vam anar cap a la caixa de reclutes i ens van dir que tal data havíem de marxar, i en uns trens de carrèga cap a Madrid. Estava a la 42 brigada, 150 batalló. Allà vam fer la instrucció i en acabat ens van portar a les trinxeres, a Carabanchel. Allà fent guàrdies, no vam haver de sortir mai d’allà, vam passar-hi gairebé dos anys. Això era al 37. Més cap aquí de la divisió van treure un batalló i ens van portar a Castelló de la Plana.

Com eren les trinxeres?

Les trinxeres eren fondes, llavors als sortints hi havia unes espitlleres i uns miralls amb els quals veies tot el camp de fora. També hi havia els *escuchas* que eren soldats que a la nit anaven a unes trinxeres descobertes fent guàrdia dues hores; era perillós però a la nit no et veien. Dormien en unes txaboles fetes amb quadrats trets de les cases i llavors els omplien de terra a sobre. Allà dormíem tapats amb mantes. Gastàvem molt el fusell espanyol. Quan ens tocava guàrdia ens llevàvem i cap allà. Anàvem vestits de militar, amb aquell gorro de la boleta al davant, que no et protegia de res.

Escrivia cartes a la família?

Sí, pero les cartes te les obrien i segons què deies t’ho ratllaven amb llapis i de vegades fins i tot retallaven el paper.

Cantàvem alguna cançó o himne a la seva unitat?

En tenien una però jo no hi posava interès i no la vaig aprendre mai. Al principi ens *fumíem* a fortificar a les nits, a fer trinxeres a dalt, però al principi no vam fer res, tothom s'amagava, perquè al sentir que picàvem ja ens *fotien tiros* i, és clar, sentíem les bales i tothom s'amagava. I l'endemà: "Ustedes no han hecho nada esta noche, los hemos mandado a fortificar y no han hecho nada". I nosaltres vam respondre: "Es que nos disparaban y teníamos miedo." I l'oficial insistia: "¡Ya os pasará el miedo, ya, no tengáis miedo!". I després ja fèiem guàrdies.

Quines sensacions va tenir en els combats?

Quan veus allò vas com *tonto*, veus com cau una bomba aquí, un home allà. Saltar les trinxeres era el més dolent que hi havia, donar un *golpe de mano*. A la nit, s'atacava amb bombes de mà. Els qui ho feien havien d'anar sortint *arrastrés* i quan els cridaven el *alto*, ja tiraven les bombes de mà i saltaven a la trinxera i a enganxar-se amb ells. A la Casa de Campo i la Ciudad Universitaria això passava cada nit, allà hi havia el Campesino¹³ i el Líster¹⁴. Senties sovint el *pum pum*. En aquesta part de Carabanchel sempre vam estar molt quiets.

A Madrid les trinxeres d'evacuació estaven cobertes amb les portes de fusta de les cases i amb terra. I pels costats també estaven folrades perquè no s'esllevisessin quan plovia. La línia estava tota fortificada i quan venia el *cabo* cridava "¡Alto!, ¿quién vive?" cridàvem des dels *parapetos*. Els *escuchas* eren a fora, al descobert. A Madrid fins i tot les trinxeres d'evacuació tenien llum, perquè no es veia de fora. Nosaltres no ens rentàvem mai, anàvem carregats de polls. I per rentar-te la roba t'havies d'espavilar tu.

(13) Valentín González "el Campesino" (1909-1985) era un comunista extremeny que va arribar a tinent coronel i va comandar la 46 divisió republicana a la batalla de Brunete (juliol de 1937) i a la presa de Terol (hivern de 1937-1938).

(14) Enrique Líster (1907-1994) comunista gallec, durant l'inici de la guerra va ser cap del famós 5è Regiment, convertit en la 1ª Brigada Mixta que va participar en la defensa de Madrid. Després va passar a comandar la 11 divisió, veritable força de xoc de l'Exèrcit republicà que va combatre a totes les grans batalles de la Guerra Civil. A l'Ebre va dirigir el Vè Cos d'Exèrcit.

Tenien als moros davant seu?

Els moros estaven com d'aquí a Can Teyà. A la nit s'enraonaven d'una trinxera a l'altra. Un comissari una nit es va enfil·lar dalt de la trinxera i li van disparar i el van matar. S'intercanviaven tabac i paper de fumar, perquè ells no tenien paper. A Madrid estaves quasi d'un cantó de carrer a un altre; com més a la vora estaves millor perquè llavors no hi havia perill de l'artilleria, l'únic que ens feia mal eren els morters, era l'arma més dolenta. A la nit sentíem els *tiros* a la Ciutat Universitària, alguna mina que explotava. Allà ho van fer tot malbé.

Eren molts catalans, allà?

De la quinta del 37 vam anar molts a Madrid. Allà ens deien si volíem anar amb el Líster o el Campesino, però els vam dir que no. El meu germà va anar a Huesca, Belchite, tota aquella part.

El van traslladar a un altre front?

Sí. Cap a la primavera de 1938 ens van ajuntar a tots a Alcalá de Henares i en camions ens van portar cap a Castelló. Primer fins a Tembleque¹⁵, on començava el tren i llavors cap aquí, a unes muntanyes a sobre de Segorbe. Allà estacionats. Al cap de dos o tres dies van començar les batalles, perquè ells volien avançar. Llavors ens van atacar, que van posar tres vegades la bandera els nacionals i cada vegada els tombàvem. Allà vam tenir una mar de baixes de por, entre artilleria i *tiros* que venien perduts. Allà va caure un company meu que el va enganxar la metralla i ens vam anar retirant fins a la Vall d'Uixó. La 1^a i la 2ª companyia els feien anar endavant i jo estava a la 3^a, anava amb un fusell individual. A Vall d'Uxó van reforçar la companyia perquè havíem quedat sense homes. Allà ens van triar uns quants del més antics que havíem sortit de Madrid i ens van posar al batalló divisionari de metralladores, nosaltres anàvem a rereguarda i els fusellers a primera línia. Eren metralladores espanyoles.

(15) Població de la província de Toledo.

Josep Solsona Pascual, febrer de 2008. (Foto Ferran Pérez)

Què van fer llavors?

Vam quedar a fora de Nules, Nules el tenien els nacionals. A Borriana es va fer la línia; la part republicana va atacar per obrir les comunicacions amb Catalunya. I a nosaltres ens van dir: “No us mogueu fins que us avisem.” Van fer sortir tota la infanteria, que és quan es va perdre el Joan de Cal Barber, estava a la 1ª companyia de fusellers, no sé sap si el van matar. Van atacar pel punt més flac que hi havia a la part nacional, on hi havia uns viviers d’aigua, amb joncs, i no saben si a la nit va quedar ofegat o el van matar; allà va desaparèixer. Perquè hi havia molts moros, tenien la carta blanca, si el van enganxar, els mataven i no deien res, els prenién tot el que tenien i el mataven.

Vostès tenien por de caure en mans dels moros?

Déu nos en guard! Si t'agafaven presoner i duïes un rellotge o un anell i deïes que no es podia treure, et deïen: "Va, vengà, cortar la mano!" Els moros eren criminals. Allà hi van morir molts i no es va poder trencar el cercol. Van agafar a dalt a les muntanyes i atacaven a la part de les grutes de Vall d'Uixó, que els nacionals volien agafar el castell de Vall d'Uixó, saltar a Sagunto i fer un *corte* fins baix a mar; llavors tots els de dalt hagueren quedat presoners. Això ja ho havien fet a Segorbe, que hi havia hagut el Cisco de Cal Mestric. Ells sempre feien el mateix: atacaven per la muntanya, feien un tallat i feien la gran bossa i quedaves presoner. Però a Vall d'Uixó no els va sortir bé; el castell ja estava preparat, i com que havien de baixar i llavors pujar, allà els mataven. Diu que si haguessis vist els moros com queïen, semblaven fòrmigues, perquè les metralladores no paraven i ells anar sortint, per tots els cantons en sortien, i a última hora van haver de deixar-ho. Perquè allà a Vall d'Uixó hi havia tot el *mando* de la part de República, que hi havia unes coves molt maques. Era un castell com ara el de Sant Miquel, amb una muntanya tota rodona. Era un front molt escampat.

Teníem comissari?

Sí, era de Madrid. El van matar a la carretera general entre Nules, Villavieja, una bala que va venir de trasantó, estava en un pont, en una riera, i ens vam amagar perquè anàvem de retirada. El comissari estava una mica per allà i ve una bala i l'enganxa i au. Llavors li van treure el rellotge que portava i a una soca d'una olivera el van colgar. El comissari anava vestit com blavós, amb una insígnia, era un rodeta vermella grogada, amb unes lletres. Encara que estiguéssim ajudant ens feien portar el fusell i la cartutxera, i un matxete antic, penjat. Quan hi havia retirades molts llençaven el fusell, el macuto, tot.

Teníem un sergent molt mal parit que deïa: "Si os retiráis, el que vea que se marche cuando sienta los tiros, lo fusilaré adonde sea." Era madrilenyo, si veïa que atacaven i tu marxaves sense donar ordre de retirada, llavors es treïa la pistola i li *fotia tiros* al primer que es presentava.

No tenia compassió. Ell sempre volia que s'anés endavant, endavant, i donar *ánimos*. El que es volia passar deia: “Soy un soldado que me paso a las filas nacionales. ¡Arriba Franco, Arriba España!”. Llavors el deixaven passar i l'agafaven presoner. En tenia un amb mi que sempre estava dient mal d'aquí i l'havien avisat moltes vegades. Era del cantó de Múrcia. Li deien: “*Ojo*, que algun dia t'enganxaran, tu enraones massa”. Fins i tot dormíem junts a la txabola. Tant temps que sempre estava amb això, que li vaig dir: “Mira, tens ganes de marxar?” I em diu: “Sí, jo ja marxaria perquè això no va per bé.” I jo li vaig dir: “Tal hora jo entraré de guàrdia. Tu véns cap allà, agafes *lo* que et sembli i te'n vas i jo no et diré res”. I així va fer-ho Em va venir a trobar, diu: “Ara me'n vaig” i al cap d'un *rato* el vaig sentir que deia: “¡Viva Franco, Arriba España! Un soldado que se pasa!”.

Tingues en compte que les línies es feien tortes i alguns que es volien passar, es tornaven a *fotre* en les trinxeres d'on havien fugit, els descobrien i els afusellaven.

Va fer-hi cap amic?

D'aquí, fora del de cal Barber, no tenia més coneguts. Teníem el *cuartel* a la Concepció Arenal, un col·legi, passat el pont de Toledo, anant cap a Leganés. Cada tres mesos ens treien de la trinxera i ens feien descansar un mes. I també ens canviaven de lloc. Vaig estar al Cerro de los Ángeles. Durant aquells dies feies una mica d'instrucció i a la tarda anàvem a fer un passeig per Madrid, de vegades al cine. El que no m'agradava era la cazalla. A Leganés els nacionals engegaven l'artilleria que deien “la Ràpida” i no podies sortir. I ho feien de nit. L'artilleria de la República estava al Palacio Real, a la vora del Manzanares. L'aviació no l'havia vista mai a Madrid, només l'artilleria.

Després de la Vall d'Uixó on els van portar?

Ens van portar a un desert de muntanyes, cap dalt. Ens van dir: “S'ha acabat la guerra”. Ens deien: “Rojos, se ha acabado la guerra, tenéis que abandonar las trincheras, si no os váis, mañana os atacaremos y os mata-

*Josep Solsona a la Corunya, el 1940, mentre feia el servei militar.
(Col·lecció Josep Solsona)*

remos a todos.” I el *mando* tenia por que si els enganxava els de Franco els pelaria a tots, que de *cabo* en amunt no en perdonàvem cap. “Coged todo el material y arriba hay una carretera pequeña y allí lo tiráis todo, y os quedáis con el macuto y la manta”. Hi havia una pila de fusells! Alguns ja el *fotien* daltabaix de la muntanya. Ens van dir que tiréssim per la carretera cap a Vall d’Uixó i allà trobareu la força nacional que ve i ja us diran cap on heu d’anar. I ja vam veure la guàrdia dels nacionals, anàvem al menys deu o dotze amb un mulo. Es van quedar el mulo i ens van donar el que portàvem a sobre del mulo. Ens van tancar als magatzem de les taronges a vora de Sagunto, amb una guàrdia que ens vigilava i tot de filferro d’espino al volt. I un *puesto* per anar al wàter. I anant a buscar el ranxo em vaig trobar al Ton Llarg de Martorelles. I em diu:

– Coi, que hi fas aquí?

– Coi, que ens han fet presoners.

Ell estava al cantó dels nacionals, quan el van demanar es va escapar per França i va anar a la part nacional, era més de la part d’ells. “No passis *cuidado* que et faré venir dos guàrdies i aniràs a declarar i llavors t’aniràs a casa seva i et deixaré quartos i quan arribis a casa teva vas a casa i els dons a la mare. I em va dir. “Aquí hi ha uns altres de Martorelles, aquests no m’interessen.”

Llavors el van interrogar...

Sí. Em van dir:

– Bueno, ¿usted ha venido voluntario?

– No, he venido por quintas.

– ¿Y usted sabe quién mató al cura de San Fausto?

– No.

– ¿Sabe si estaba el alcalde?

– Mire, como yo me había ido no sabía nada.

– Bueno. Usted se va al pueblo y cuando llegué allí se presenta al Ayuntamiento y si ha hecho algo ya lo cogerán.

El Ton Llarg em van deixar els quartos, vaig agafar el tren i en arribar a l’*Ebro*, com que el pont era a terra, hi havia una barca que ens travessava

Jaume Illa (primer de l'esquerra) al Pirineu català amb alguns companys durant el servei militar, el 1941. (Col·lecció Jaume Illa)

amb la G. Civil, i les dones en un vagó i els homes en un altre. Em vaig presentar a l'Ajuntament, van donar el vist-i-plau i al cap d'un mes i mig en Franco ens va demanar dient que nosaltres no havíem fet la mili. Llavors cap a la Corunya, a infanteria, tres anys. Al principi vam passar molta gana, però si tenies calés menjar en trobaves. Els gallecs deien: “¡Nos acordaremos toda la vida de los catalanes, que hacéis gasto!”. Al cap d'un any hi faltava l'ajudant de l'oficina i li vaig dir al brigada: “¿Podría ponerme a ayudar en los recados?” i em va dir que sí, de *chico cuarto*. I anava a buscar-li el racionament del pa i a portar-li a casa. I si algun dia havia de fer guàrdia l'havia de cridar. Vaig passar l'altre any i mig molt

bé, i de vegades anava al *tiro*. Quan estava a Can Torres, de solter, havia anat a caçar. Vaig casar-me al cap de dos anys de tornar.

Assumpció, què va passar quan van entrar els nacionals?

Quan van entrar els nacionals van fer una festa. Eren italians, fins a casa meva van venir. Bastants joves. Ens vam tancar amb *candau* perquè no ens entressin, i parlàvem amb ells per la porta; s'entenia força, l'italià. L'església la van fer a la plaça de l'Ajuntament, en una nau.

Entrevista realitzada l'1 de febrer de 2008.